

13.11.2023

פרופ' עירית עמית כהן

60 שניות על שימור מורשת התרבות

סיכום

מפגש ראשון הציג את הצירוף הלשוני, שימור מורשת תרבות מוחשית והמשמעויות הנלוות.
מפגש שני מתמקד בגורמים השותפים לשינוי במעמד תחום שימור מורשת התרבות המוחשית.
מפגש שלישי מתבסס על מאמר שהופיע באתרים המגזין 11 תאריכים כסמל: שנת 1700 ומעמדה בהבחנה בין עתיקה לבין אתר ונכס מורשת (כתבו: רחל שוויצר ועירית עמית-כהן)
מפגש רביעי נועד להציג את השינוי שחל בשיח השימור מהפריט או האתר הבודד למכלול/למרחב מורשת לשימור
מפגש חמישי, השמשה (re-use) של נכסי מורשת בנויים
מפגש ששי, קשרים בין שימור ותכנון
מפגש שביעי, קשרים בין היסטוריה, זיכרון, מורשת, ייצוג ושימור
מפגש שמיני, מורשת התרבות הוורנקולרית הבנויה
מפגש תשיעי, נכסי מורשת, ערכי תרבות, ההערכה והמדידה (cultural heritage values and assessment)
מפגש עשירי, שימור זיכרון

מפגש 10 שימור זיכרון

שימור זו פעולה שנועדה להבטיח את המשך קיומם של נכסי מורשת ונוף הנושאים **ערכים תרבותיים**, חברתיים, היסטוריים-פוליטיים ועיצוביים, בתוך **תרבות עכשווית**, עבור חברה בעלת רצונות וצרכים מיידיים. אך בה בעת – אותה חברה עכשווית לוקחת על עצמה אחריות מה לשמר ואיך גם עבור **הדורות הבאים**.
ההגדרה והבחנה של פעולה זו על היבטיה הרבים, מצביעה על אינספור אפשרויות התייחסות. באלה בולטים שניים הקשורים זה בזה: האחד, מעגל הזמן; השני, הבחנות בין היסטוריה וזיכרון וההשלכות על תפקידם הייצוגי של נכס ונוף מורשת שהוכרזו לשימור.

מעגל הזמן:

כדי להבטיח את המשך קיומם של נכסים שנבחרו להישמר בגלל ערכיהם התרבותיים אנחנו מחויבים בהיכרות עם שלושה מקטעים המרכיבים את מעגל הזמן, עבר, הווה ועתיד, ועם המאפיינים והמשמעויות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות המיוחדים כל מקטע.
ראשיתו של נכס תרבות בזמן עבר, ואת מאפייניו והתפקיד שנבחר עבורו וגם עודד את הקמתו אי אפשר להפריד מאירועי התקופה, מהתפיסות, הדעות והאמונות שרחשו בה, מהמצאות ומאורחות חיים שייחודו אותה. אלא שההחלטה לשמר נכס תרבות מתבצעת בהווה, על ידי קהילה בעלת תפיסות, רצונות וצרכים שאינם תואמים בהכרח את אלה של קהילת העבר. קהילת ההווה אינה מסתפקת בזמנה הנוכחי ובמאפייניו; בהחלטה לשמר נכס מורשת היא גם לוקחת על עצמה אחריות לדאוג לדור העתיד כדי שיוסיף וייהנה גם הוא מנכסי המורשת התרבותית, שעל פי תפיסתה ראויים

לשרוד לאורך זמן. החלטה זו מתקבלת למרות החשש שמא הבחירה של דור ההווה לא תתאים לרצונות ולצרכים של דור העתיד. (נעיר, פתרון לחוסר הוודאות ביחס לאחריות דור ההווה לדור העתיד, רצונותיו, תפיסותיו וצרכיו אלה קטגוריות וקריטריונים ערכיים שעל פיהם נבחרים אתרי מורשת תרבותית. קריטריונים אלה, מכיוון שנקבעו רק לאחר שזכו להסכמה רחבה, זוכים להתקבל על ידי מדינות וקהילות רבות ומחזקים את האפשרות שיזכו להסכמה גם בדורות הבאים).

בשלושת מקטעי הזמן, לזמן עבר מקום מרכזי. הוא נובע מתפקידו ה**ייצוגי** של נכס מורשת לשמש 'סוכן' (מתווך) של **נושאים היסטוריים**, ובאלה: אירוע, דמות, תפיסת עולם, אורחות חיים, פיתוח טכנולוגי שהותירו חותם על התפתחות חברה, תופעה תרבותית יוצאת דופן או חד-פעמית.

הבחנות בין היסטוריה וזיכרון:

לתפקיד הייצוגי של נכס מורשת תרבותית ולהיבט ההיסטורי, מצטרפת ההבחנה בין **שתי פרדיגמות: היסטוריה וזיכרון**. שתיהן תלויות זו בזו שהרי ראשיתו של כל זיכרון בסיפור ההיסטורי והאינטימי, אך באילוצי הזמן מתווספים עליו נדבכים והוא הופך לזיכרון קולקטיבי החיוני לגיבוש זהותה של קבוצה חברתית-תרבותית (קהילה, לאום, וגם חברה אוניברסלית). **ההיסטוריה**, שהיא השלב הראשון בסיפור, נתפסת כמדע; תוצר של לימוד ועיון קפדני והחוקרים או העוסקים בה מתבססים על מקורות מן העבר. כמדע, ההיסטוריה נתפסת כמנותקת ממצאות פוליטית עכשווית, וככזו ניתנת לעיון מחדש ולביקורת. **הזיכרון** הוא חלק מהחיים החברתיים, דינמי, מגיב לצרכים ולשינויים עכשוויים. הדיון בזיכרון רחב וכך גם ההבחנות בין זיכרון אוטוביוגרפי/מקומי וזיכרון קולקטיבי. לזיכרון חלק חשוב בייצור מיתוסים, משום כך מרבים לעסוק באופנים הנבחרים לעיצוב הזיכרון והמיתוסים הצומחים ממנו. לקשרים המתקיימים בין התופעה ההיסטורית, שהיא חלק מעבר רחוק, לבין הזיכרונות, המיתוסים, הייצוגים ועיצובם, שמשוייכים להווה, מצטרף דיון בתפקידיהם השונים, ובאלה – תפקידים חברתיים ופוליטיים, ותפקידים כלכליים, למשל:

- לחזק זהות קהילתית ולאומית
- לנצל נכסי מורשת שהפכו לסמל (אייקון) לצורכי פיתוח כלכלי או שיווק מוצרים
- לנצל נכסים לצורכי תעמולה, קידום כוח או השגת יעדים פוליטיים
- לסייע בארגון מחשבות, רעיונות, רגשות, רצונות של קבוצה
- באמצעות עיצובם להעביר **מסרים** ממוקדים כמו גם מרומזים (בשורה, הרתעה, יציבות, אמינות). להמעיט בחשיבות של עובדות היסטוריות, להסתיר וגם למחוק, ולהאדיר אחרות

'השבת השחורה', כינוי שדבק ביום הנורא של שמחת תורה, ב – 7 באוקטובר 2023, מחייב את כולנו בדיון נוקב איזה זיכרון אנחנו רוצים לבטא באמצעות נכסי מורשת תרבות? לאיזה נכסי מורשת תרבות להיצמד? רק לאלה שמתעדים עבר רחוק, או גם לאתר נכסים שהם סוכני זיכרון לעבר הקרוב, זה שה – 7 באוקטובר תיחם את סופו? האם לכלול ברשימות של נכסי מורשת נבחרים ומוכרזים לשימור רק נכסים המייצגים מורשת וזיכרון הרואיים, או גם נכסים שמייצגים מורשת שהספרות המחקרית מכנה אותה '**מורשת צורמת**', כזו שמייצרת חוסר נוחות.

סוכני מורשת במרחב הנגב המערבי: היסטוריה וזיכרון לפני 7 באוקטובר 2023 ואחרי ה 7 באוקטובר

במרחב הנגב המערבי מרובים נכסי המורשת המייצגים פרקים בתולדות ההתיישבות בחבל וגם זיכרונות. ברשימה זו נכללים נופי תרבות שבתוכם משובצים אתרים הנקשרים בשלהי מלחמת העולם הראשונה, תקופת המנדט הבריטי, ההתיישבות היהודית בשנים אלה, שרידי כפרים ובוסתנים, נכסים הנקשרים במאבק במלחמת העצמאות, בשנות 'העלייה ההמונית' וביישובן של עיירות הפיתוח, בהנחת תשתיות ובניסיונות לקידום פיתוחים חקלאיים תעשייתיים. הערכים אותם הם מייצגים הם בעיקר היסטוריים, אך אלה לא נצמדים רק באירוע היסטורי הירואי, שהזיכרון שלו לאומי, אלא גם באירועים שהזיכרון המקומי עוטף אותם, באורחות חיים וטכנולוגיות שחלקן עברו מן העולם.

רבים מהאתרים ההיסטוריים משתלבים בפרויקטים תיירותיים. כאלה הם האתרים שלאורך כביש 232, כביש שפינתו הצפונית זו ניצנים הישנה, התיישבות משנת 1943 ועד נפילתו ביוני 1948 (אעיר, מאז הקמתו של היישוב הקהילתי הדתי ניצן בשנת 1998, ההרחבה בשנת 2005 עבור מפוני גוש קטיף, שהחל משנת זכתה לשם משלה ניצן ב, הועתקו ו'נשתלו' בתוך מרחב הזיכרון של ניצנים הישנה סוכני זיכרון חדשים, שנקשרו ביישובי גוש קטיף). הקצה הדרומי הוא מעבר כרם שלום). אתרים הקשורים בתקופת המנדט, בהתקדמות הצבא המצרי בימי מלחמת השחרור, בקרבות ובהגנה על נקודות יישוב. לאלה מצטרפים שמורת גברעם וציורי הקיר בקיבוץ אור הנר, חלץ ושרידי היישוב שנותרו לספר את חלום הפקת הנפט והם מייצגים מורשת תעשייתית. כבישים ושבילים המסתעפים מכביש 232 לקיבוצים המייצגים את מבצע ההתיישבות 'עליית 11 הנקודות בנגב הצפוני' (אוקטובר 1946), קיבוץ בארי וסביבתו: יער בארי, בית הבטון בנקודת היישוב הראשונה (נחאביר), יד אנזאק, מכרות הגפרית ושרידי המפעל, מחסני אחסון הנשק הבריטיים, רעים, בארות יצחק הישנה, שטחי הנצחה ויד זיכרון בחבל כולו, הערים שדרות, נתיבות ואופקים וסיפור עיירות הפיתוח וההתיישבות במחצית השנייה של שנות החמישים ובמהלך שנות השישים, שדות פריחת הכלניות – 'דרום אדום', ועוד ועוד....

אירועי ה – 7 באוקטובר 2023, והכינוי הסמלי, רב המשמעויות שדבק בתאריך - 'השבת 'השחורה', מייצגים זיכרון אחר. זהו זיכרון שהנכסים המייצגים אותו הם חלק מעבר קרוב והדילמות הנקשרות בהם הן אינספור: לשמר? ואם כן, בידי מי ההחלטה? עבור מי לשמר? לקהילה הנושאת זיכרונות אינטימיים או לקהילה שזהותה נשענת על זיכרון לאומי? ואולי למחוק? שהרי הנכסים, במצבם בהווה מייצגים חוליה היסטורית בשרשרת אירועים, והתעלמות מהאירוע וגם מחיקתו יפגעו במהות המורשת, ברצף, בשלמות ובהמשכיות. ואולי – להבדיל בין הנכסים המייצגים מורשת זיכרון של עבר רחוק לבין אלה המייצגים זיכרונות כאובים, של עבר קרוב?

דילמות אלה מחייבות בחינה חדשה במהותה של מורשת, בנכסיה, בשימורם ובתפקידם לייצג זיכרון. בחינה שכזו צריכה לכלול: דיון רחב בנכסים המייצגים את המורשת והם לא רק סוכנים ל'סיפור' אלא בעיקר מייצגים זיכרונות, גם הירואים אך גם 'צורמים' וכאובים; 'הזמנה' לשיח משותף של 'הקרובים' לזיכרון ו'הרחוקים' ממנו אודות תפקידם של נכסי מורשת לייצג זיכרון; תהייה על בחירת הזיכרונות הראויים לייצוג והאופן בו יוצגו.